

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-подільський національний університет імені Івана Огієнка
факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КІНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ
КОМУНІКАЦІЇ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ТЯЖКИМИ ПОРУШЕННЯМИ
МОВЛЕННЯ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи KorLs1-M19z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньою програмою
Логопедія. Спеціальна психологія

Сорочан Наталія Василівна

Керівник:

Сімко Алла Володимирівна,
кандидат психологічних наук, старший
викладач кафедри логопедії та
спеціальних методик

Рецензент:

Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА НЕВЕРБАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА КОМУНІКАЦІЇ В СТРУКТУРІ ДІЯЛЬНОСТІ СПІЛКУВАННЯ	8
1.1. Функціональна характеристика жестів і їх співвідношення з мовленням.....	8
1.2. Розвиток невербальних засобів спілкування в онтогенезі.....	23
1.3. Проблема корекційного навчання дітей з недорозвиненням мови першого рівня.....	31
Висновки до 1 розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВИКОРИСТАННЯ ЖЕСТІВ ДІТЬМИ З ТИПОВИМ МОВНИМ РОЗВИТКОМ І ПОРУШЕННЯМИ МОВИ	39
2.1. Зміст і організація експериментального дослідження.....	39
2.2. Кінетичний тезаурус дітей четвертого року життя з типовим розвитком мовлення.....	43
2.3. Особливості використання жестів в процесі комунікативно-пізнавальної ситуації дітьми з типовим мовним розвитком і порушенням мови.....	47
Висновки до 2 розділу.....	67
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК КІНЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ КОМУНІКАЦІЇ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ПОРУШЕННЯМ МОВИ	70
3.1. Теоретичне обґрунтування та завдання навчального експерименту.....	70
3.2. Зміст кінетичної пропедевтики мовного розвитку.....	74

3.3. Результати контрольного експерименту після експериментального навчання.....	94
Висновки до 3 розділу.....	96
ВИСНОВКИ.....	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	99

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап вивчення порушень мовної комунікації у дітей, обумовлених різними розладами головного мозку, характеризується розглядом труднощів функціонування мови у взаємозв'язку з паралінгвістичною системою, основним компонентом якої є кінетичні засоби спілкування.

R. Berdwhistell [258], який очолив вивчення комунікативного змісту рухів людського тіла (кінесики), прийшов до висновку, що вони мають певний сенс як для спостерігача, так і для того, хто виконує цей комплекс рухів (Виготський Л., Вінарська О., Горелов В., Лабунська В., Морозов В., Петрова О., Arqyale M., Berdwhistell R., Wood N. та ін.)

Експериментально психологічні дослідження свідчать про те, що 2 \ 3 всієї інформації про партнера по спілкуванню, його наміри виходять від безпосереднього спостереження комунікативної поведінки. Саме паралінгвістичний аспект, будучи важливим компонентом мовленнєвої діяльності, забезпечує мотивацію спілкування, комунікативну інтенцію, зміну структурно-семантичного змісту повідомлення.

Невербальна комунікація відіграє особливу роль, коли мовні засоби обмежені і недостатньо виконують функцію спілкування. У зв'язку з цим дослідники, відзначають наявність особливих міміко-жестикуляторних засобів і невербальних вокалізацій, які вигідно відрізняються від вербальних елементів синтаксичної структури. Крім цього, акцентується увага на тому, що в певному віці можуть виникнути специфічні труднощі переходу до слова як генетичного приймача жесту (Гріншпун Б., Гуменна Г., Жукова Н., Ковшиков В., Левіна Р., Мастюкова О., Соботович Є., Ткач О., Шаховська С. та ін.).

Однак проблема взаємозв'язку невербальних і вербальних рівнів спілкування, а також методичні аспекти цілеспрямованого управління процесом освоєння різних знакових систем, що забезпечують оптимальне

функціонування мови в реальних умовах комунікації, залишається в спеціальній педагогіці до теперішнього часу не достатньо дослідженим.

Дане положення обумовлює те, що найважливіша складова паралінгвістичної системи комунікації – кінетичний компонент не є об'єктом цілеспрямованого впливу, що негативно позначається як на ефективності засвоєння лінгвістичних засобів, так і на розвитку особистості дитини як суб'єкта діяльності спілкування.

У реальній педагогічній практиці активна жестикуляція дитини з недорозвиненням мовлення нерідко пригнічується, тим самим ускладнюється природний перехід до слова як основного засобу спілкування.

Відповідно до цього визначається актуальність нашого дослідження, що дозволяє сформулювати тему нашої роботи: «Особливості розвитку кінетичних засобів комунікації у дошкільників з ТПМ».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально визначити умови, які сприяють виникненню вербальних засобів комунікації, і забезпечують розвиток кінетичних засобів спілкування як найважливішої складової комунікативної діяльності дитини.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Охарактеризувати жестовий тезаурус дітей з типовим мовленнєвим розвитком.
2. Розробити методику експериментального вивчення кінетичного компонента комунікації у дітей з порушенням експресивної мови.
3. Здійснити порівняльне дослідження кінетичних засобів спілкування дітей четвертого року життя з порушенням мови і типовим мовним розвитком.
4. Розробити зміст експериментального навчання, орієнтованого на формування кінетичних засобів спілкування.

Об'єктом дослідження є функціонування вербальних і невербальних засобів спілкування в комунікативно-пізнавальній діяльності дітей молодшого дошкільного віку.

Предметом дослідження є процес розвитку кінетичних засобів комунікації в умовах спеціально організованого навчання.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;
- *емпіричні:* педагогічний експеримент; діагностичні методи: анкетування, індивідуальні бесіди, колективне опитування, аналіз результатів діяльності; кількісний і якісний аналіз отриманих результатів.

Гіпотеза дослідження: сформованість кінетичних засобів спілкування, облік їх якісної своєрідності може розглядатися в якості передумови розвитку засобів мови. Спеціальна розробка методичних прийомів розвитку і корекції кінетичного компонента дозволить з одного боку, забезпечити розвиток основних функцій жестів, з іншого – прискорити і полегшити викликання вербальних засобів спілкування.

База дослідження: Дослідження проводилося у ЗДО № 45, ЗДО № 25 «Малюк», ЗДО №53 «Віночок» м. Чернівці.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів

- науково обґрунтовані критерії оцінки кінетичних засобів комунікації дітей з недорозвиненням мовлення і розроблена експериментальна методика їх вивчення;
- представлено якісну своєрідність кінетичних засобів спілкування дітей з порушенням мови в порівнянні з дітьми з типовим мовленнєвим розвитком;
- на основі психолого-педагогічного підходу розроблено зміст корекційного навчання з розвитку кінетичних засобів спілкування дітей з вираженим ступенем порушення мовлення;
- теоретично обґрунтовано та апробовано в експериментальних умовах систему психологічних умов позитивного особистісного розвитку дитини з порушенням експресивної мови.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що:

- з урахуванням своєрідності вербального і невербального розвитку дітей досліджуваної групи здійснена модифікація ігор;
- розроблені методичні рекомендації з організації корекційних занять, спрямованих на розвиток кінетичних засобів комунікації;
- визначена типологія корекційно-розвивальних вправ і педагогічних засобів стимуляції мовного розвитку за рахунок введення спеціального розділу «кінетичної пропедевтики».

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на *науковій конференції студентів та магістрантів* за підсумками НДР у 2020-2021 н. р.: VI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» (27 жовтня 2020 року, м. Кам'янець-Подільський).

VI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективи та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (19 листопада 2020 року, м. Кам'янець-Подільський).

Особливості розвитку фонематичного слуху у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами / А.В. Сімко, Н.В. Сорочан // Актуальні проблеми експериментальної психології : досвід та перспективи на пошану професора А.І. Шинкарюка та 102-ї річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, 27 жовтня 2020 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2020. С. 45–47.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 108 сторінок.

ВИСНОВКИ

Проведене нами дослідження дозволило виявити те, що у дітей з вираженим ступенем порушення експресивного мовлення і збереженим невербального мислення є достатній рівень сформованості кінетичних засобів спілкування, що може розглядатися як одна з передумов для успішного оволодіння мовою.

Порівняльне вивчення дітей дозволило виявити те, що кінетичні засоби у дошкільнят з порушенням мови є основними засобами для встановлення комунікативних відносин, а вербальні додатковими.

У висловлюваннях дітей кінетичні засоби своєрідно «доповнюють» елементи, які пропускаються в синтаксичній структурі і виправляють недоліки її будови;

- суб'єктно-предикативні відносини виражаються за допомогою аморфних вербальних засобів в поєднанні з жестом, що позначає предикат,
- жестом досить часто позначається об'єкт чи суб'єкт, предикат тільки мається на увазі.

Дослідження кінетичних засобів спілкування в умовах рішення комунікативно-пізнавальних завдань дозволило виявити різні по функціональності ролі види жестів:

- відсутність мовних засобів вираження когнітивних властивостей обумовлює виникнення специфічних жестів, які інформують комунікативного партнера про предмети, явища, ознаки навколишньої дійсності,
- реалізація комунікативного наміру, цілеспрямованість і планомірність процесу передачі інформації в умовах спілкування при обмеженому обсязі мовних структур зумовлює наявність регулюючих кінетичних засобів,
- ставлення до змісту повідомлення, партнеру і комунікативної ситуації виражається афективними кінетичними засобами або жестами самовираження.

Аналіз традиційних методик логопедичного впливу на початковому етапі

формування комунікативних умінь у дітей з вираженим ступенем порушення мови в молодшому дошкільному віці свідчить про недостатній облік кінетичного компонента комунікації і про посередницьку роль жестів у процесі засвоєння вербальних засобів спілкування, що негативно позначається на ефективності комунікативного та емоційно-поведінкового розвитку дитини.

Експериментальне навчання дозволяє говорити, що ефективність логопедичного впливу може бути підвищена за рахунок введення в процес корекційного навчання дошкільнят з порушенням мови спеціального розділу, який передбачає розвиток кінетичних засобів спілкування.

У дітей молодшого дошкільного віку з порушенням мовлення оптико-кінетична і мовна системи спілкування повинні формуватися як в рівній мірі значимі.

Дослідження дозволило виявити те, що цілеспрямована робота з розвитку жестів самовираження, жестів, що регулюють комунікативний процес, і жестів, які інформують комунікативного партнера про предмети, явища, дії навколишнього світу, сприяє не тільки гармонізації комунікативних відносин, а й розширює можливості передачі смислового змісту мовного повідомлення і активізує пізнавальний досвід дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акишина А. А., Кано Х., Акишина Т.Е. Жесты и мимика в речи. Москва, 1991. 144 с.
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Москва : Педагогика, 1980. 288 с.
3. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1960. 486 с.
4. Андрианов М. С. Анализ процесса невербальной коммуникации как паралингвистики. Психологический журнал. 1995. №3.
5. Анохин П. К. Принципиальные вопросы общей теории функциональных систем. Принципы системной организации функций. Отв. Ред. Анохин П.К. Москва : Наука, 1973. С. 5–61.
6. Ахутина Т. В. Порождение речи: Нейролингвистический анализ синтаксиса. Москва, 1989. 213 с.
7. Ахутина Т. В. Наумова Т. Н. Смысловой и синтаксический синтаксис: детская речь и концепция Л.С.Выготского. Психоллингвистические проблемы семантики. Москва, 1983. С. 196–208.
8. Беглова В.Б. Невербальные средства общения (к вопросу о кинесике в акте коммуникации). Коломна, 1996. 31 с.
9. Белова–Давид Р. А. Причины недоразвития импрессивной и экспрессивной речи у детей дошкольного возраста. В кн.: Нарушение речи у дошкольников. Москва : Просвещение, 1972. С.92–129.
10. Бельтюков В. И. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи (в норме и патологии). Москва : Педагогика, 1977. 126 с.
11. Бехтерев В. М. Объективная психология. Москва : Наука, 1991. 480 с.
12. Блинова А. В. Структурно–семантический анализ невербальных средств коммуникации и их отражение в языке и речи. Москва, 1994. 146 с.
13. Богуславская З. М., Смирнова Е. О. Развивающие игры для младших дошкольников. Москва : Просвещение, 1991. 207 с.

14. Бодалев А. А. Личность и общение: Избранные психологические труды. Москва : Международная педагогическая академия, 1995. 324 с.
15. Брудный А. А. О проблеме коммуникации. Методологические проблемы социальной психологии. Москва : Наука, 1975. С.165–182.
16. Бунак В. В. Происхождение речи по данным антропологии. Тр. Инт. этнографии им. Н.Н. Миклухо–Маклая, 1951, новая серия, т. 16 (Происхождение человека и древнее расселение человечества). С.205–290.
17. Венгер Л. А. Развитие восприятия и сенсорное воспитание в дошкольном возрасте. Москва, 1968. 365 с.
18. Вартамян И. А. и др. Вопросы функциональной асимметрии мозга. Москва, 1988.
19. Величко Л. Ф. Об использовании паралингвистических явлений в оценке уровня владения неродным языком. Сборник методических статей. Москва, 1980. №19. С.29–33.
20. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами. Вопросы языкознания. 1981. №1. С 36–47.
21. Винарская Е. Н. Раннее речевое развитие ребенка и проблемы дефектологии: Периодика раннего развития. Эмоциональные предпосылки овладения языка : Кн. для логопеда. Москва : Просвещение, 1987. С. 159.
22. Власенко И. Т. Проблемы логопедии и принципы анализа речевых и неречевых процессов у детей с недоразвитием речи. Дефектология. 1988. №4. С. 3–12.
23. Волконский С. М. Выразительный человек. Санкт-Петербург : Питер, 1913.
24. Волос Р. П. Значение невербальной коммуникации при изучении языка. Международный симпозиум «Страноведение и преподавание языка» Тезисы докладов и выступлений. Москва, 1971. С.41.
25. Волос Р. П. Введение в изучение невербальной коммуникации русского языка иностранцам. Москва, 1972. С.74–82.

26. Волоцкая З. М., Николаева Т. М. и др. Жестовая коммуникация и ее место среди других систем человеческого общения. Симпозиум по структурному изучению знаковых систем: Тезисы докладов. Москва, 1962. С. 65–77.
27. Воробьева В. К. Формирование связной речи учащихся с моторной алалией. Автореф. дисс... канд пед. наук. Москва, 1986. 16 с.
28. Воронин Д. И. Взаимосвязь невербальных средств в русском речевом общении. Диссерт. работа. Киев. 1990.
29. Галигузова Л. Н., Смирнова Е. О. Ступени общения: от года до семи лет. Москва : Просвещение, 1992. 143 с.
30. Галичев А. И. Кинесический и цроксемический компоненты речевого общения. Автореф. дис.канд. наук. Москва, 1987.
31. Галунов В. И., Королева И. В., Шургая Г. Г. Два возможных механизма восприятия речи. Психологический журнал. 1985. Т. 6. №5. С. 52–61.
32. Гамезо М. В., Рубахин В. Ф. Психологическая семиотика: Методология, проблемы, результаты исследования. Психологический журнал. 1982. №6. С. 22–34.
33. Гербова В. В. Занятия по развитию речи во второй младшей группе детского сада. Москва: Просвещение, 1989. 111 с.
34. Горелов И. Н. Проблема функционального базиса речи в онтогенезе. Челябинск, 1974. 116 с.
35. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. Москва, 1980. 104 с.
36. Горелов И. Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности. Исследования речевого мышления в психолингвистике. Москва : Наука, 1985. С. 116–149.
37. Горелов И. Н., Енгальтчев В. Ф. Безмолвной мысли знак: Рассказы о невербальной коммуникации. Москва, 1991. 240 с.
38. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики. Учебное пособие. Москва : Издательство «Лабиринт», 1997. 224 с.
39. Гриншпун Б. М. О принципах логопедической на начальных этапах

формирования речи у моторных алаликов. Нарушение речи и голоса у детей / Под ред. Ляпидевского С.С. и Шаховской С.Н. Москва: МПГИ им. В. И. Ленина, 1975. С. 28–30.

40. Гриншпун Б. М., Селиверстов В. И. Развитие коммуникативных умений у дошкольников в процессе логопедической работы над связной речью. Дефектология. Москва, 1988. №3. С.81–84.

41. Гуменная Г. С. Изучение когнитивной деятельности детей с нарушениями речи. Теория и практика коррекционного обучения дошкольников с речевыми нарушениями. Москва : «Прометей», 1991.

42. Гуменная Г. С. Возможности обучающего эксперимента в диагностике нарушений речевой коммуникации. Профилактика, раннее распознавание и коррекция нарушений развития у детей. 1–ый Международный конгресс. Москва: Коррекция, 1993.

43. Гуменная Г. С. Опыт психолого–педагогического изучения детей с общим недоразвитием речи. Москва : «Редактор», 1996.

44. Гуменная Г. С. Диагностическая модель исследования нарушений речевого развития у детей. Тезисы в сб. Проблемы детской речи. Санкт-Петербург: Образование, 1996.

45. Денисова З. В. Механизмы эмоционального поведения ребенка. – Ленинград, 1978. 238 с.

46. Жукова Н. С., Мастюкова Е. М., Филичева Т.Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. Москва : Просвещение, 1990. 238 с.

47. Журба Л. Т., Мастюкова Е. М. Нарушение психомоторного развития детей первого года жизни. Москва: Медицина, 1981. 271 с.

48. Завалишина Д. Н., Ломов Б. Ф, Рубахин В. Ф. О системном строении когнитивных процессов. Психологические проблемы переработки знаковой информации. Москва, 1977. С.49–56.

49. Диагностика и коррекция нарушений социальной адаптации подростков. Москва : РИЦ «Социальное здоровье России», 1996.

50. Зайцева Г. Л. Жестовая речь в системе обучения и воспитания

взрослых глухих учащихся. докт. диссерт. – Москва, 1988.

51. Знаков В. В. Психология понимания в познании и общении. Автореф. дис. д-ра наук. Москва, 1995.

52. Иманалиева Г. А. О нарушении коммуникации у детей с недостатками речевой функции. Вопросы педагогики и психологии общения. Фррунзе. 1975. Вып.1 С. 97–100.

53. Исенина Е. И Дословесный период развития речи у детей. Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1986. 163 с.

54. Исенина Е. И. Психологические закономерности речевого онтогенеза. Дословесный период. Учебное пособие. Иваново : Иван. Гос ун-т, 1983. 78 с.

55. Каверина-Банщикова Е. К. О развитии речи детей двух первых лет жизни / Под ред. Чл.-кор. АМН РСФСР Н. М. Щелованова и И. М. Аскариной. Москва : Медицина, 1950. 123 с.

56. Капнадзе Л. А., Красильникова Е. В. Роль жеста в разговорной речи / Под ред. О. Б. Сиротина и др. Саратов, 1970. С.235–242.

57. Карпова С. Н., Труве Э.И. Психология речевого развития ребенка. Ростов–на Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1987. 94 с.

58. Карлссон Л, Карлссон В., Окерман М. Ребенок от 0 до 2 лет. Москва : Знание, 1983.

59. Ковалев Г. А. Некоторые аспекты исследования невербальной коммуникации человека. Вопросы психологии общения и познания людьми друг друга. Краснодар, 1978. Вып.2. С. 14–24.

60. Ковшиков В. А. К вопросу о нарушении различных знаковых систем в речевой деятельности детей с экспрессивной алалией. Изучение динамики речевых и нервно–психических нарушений. Ленинград, 1983. С. 79–96.

61. Ковшиков В. А. Роль невербальных вокализаций в развитии предпосылок семантической и синтаксической сторон экспрессивной речи у детей. В кн.: Всесоюзная шк. семинар по проблеме «Исследования речи» тезисы докладов и сообщений. Ленинград, 1981. С.49–56.

62. Ковшиков В. А. Экспрессивная алалия. Ленинград, 1985. 88 с.
63. Коларова-Бирюкова З. И. Развитие речевой функции и взаимодействие сигнальных систем в раннем онтогенезе. Актуальные вопросы возрастной физиологии. Научный обзор. Москва, 1969. С. 24–44.
64. Колтунова И. Р. Школа партнерства (Социализирующие игры для детей младшего возраста). Екатеринбург : Научно–методический Центр Проблемного Детства, 1996. 38 с.
65. Конникова Т.В. Начальный этап в развитии речи. Автореф. канд. дис, Ленинград, 1947. 16 с.
66. Кривовяз И.С. Пути коррекционно-педагогической работы с детьми младшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. Автореф. дис.... канд. пед. наук. Москва, 1996. 16 с.
67. Красильникова Е. В. Жест и структура высказывания в разговорной речи / Отв. Ред. Е. А. Земская. Москва : АН СССР, 1983. С. 214–235.
68. Кроль Л. М., Михайлова Е. Л. Человек-оркестр: микроструктура общения. Незав. Фирма «Класс», 1998. 152 с.
69. Кузьмина Н. И., Рождественская В. И. Воспитание речи у детей с моторной алалией. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва : Просвещение, 1977. 143 с.
70. Кузнецова Е. В. Теоретико-методические основы подготовки личности к невербальным коммуникациям. Эмоциональные и познавательные характеристики общения. Ростов на Дону, 1990.
71. Куницина В. Н. Нарушения, барьеры, трудности межличностного неформального общения. Актуальные проблемы психологической теории и практики. Санкт-Петербург, 1995.
72. Кэррол Э. Изард Психология эмоций / Перев. с англ. Санкт-Петербург : Издательство «Питер», 1999. 464 с.
73. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально–перцептивный подход). Ростов на Дону, 1986. 136 с.
74. Лабунская В. А. Особенности развития способности к

психологической интерпретации невербального поведения. Вопросы психологии. 1987. №3. С.70–77.

75. Лабунская В. А. Введение в психологию невербального поведения: Метод, указания к спецкурсу «Психология экспрессивного поведения». Ростов на Дону, 1994. 46 с.

76. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. Ростов на Дону : Феникс, 1999. 608 с.

77. Лалаева Р. И. Психолингвистическая характеристика нарушений связной речи на этапе внутреннего программирования у умственно отсталых школьников 1-2 кл. Выявление и коррекция нервно–психических и речевых расстройств у детей. Сб. научных трудов, Ленинград, 1985. С. 29–31.

78. Левина Р. Е. Опыт изучения неговорящих детей (алаликов). Москва : Учпедгиз, 1951. 120с.

79. Леонтьев А. А. Исследование детской речи. Основы теории речевой деятельности. Москва, 1974.

80. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва: Смысл, 1997. 287 с.

81. Лепская А. И. Язык ребенка: (онтогенез речевой коммуникации). Москва : МГУ им. Н.В. Ломоносова, 1997.

82. Лисина М. И., Рузская А. Г., Сорокина Т. И. Сравнительное влияние мимического и словесного подкрепления на деятельность детей. Эффективность подражания при подкреплении мимикой и словом. Новые исследования в психологии. Москва : АПН СССР, 1974. №2. С.31–33.

83. Лисина М. И., Рузская А. Г., Сапрыкина И. Н. Сравнения влияния мимического и словесного подкреплений на деятельность детей. Особенности решения познавательной задачи детьми раннего возраста. Новые исследования в психологии. Москва : АПН СССР. 1974. №3. С. 21–23.

84. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. Москва : Педагогика, 1986. 143 с.

85. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребенка. Москва : Моск.

психол. соц. Ин-т, Воронеж, 1997. 383 с.

86. Лубовский В. И. Развитие словесной регуляции действий у детей (в норме и патологии). Научно-исслед. Ин-т дефектологии АПН СССР. Москва : Педагогика, 1989. 104 с.

87. Лубовский В. И. Основные проблемы ранней диагностики и ранней коррекции нарушений развития. Дефектология. 1994. №1. С. 3–5.

88. Лэндрет Г. Л. Игровая терапия : искусство отношений. Москва : Международная педагогическая академия, 1994. 368 с.

89. Мартинес Э. Л. Внесловесный язык культуры. 1986. №2. С.12–26.

90. Мелихова И. П. Психологические характеристики обратной связи в процессе обучения человека. Новые исследования в педагогических науках. Вып.7. Москва : Просвещение, 1968. С.25–31.

91. Менджерицкая Ю. А. Особенности эмпатии субъектов затрудненного и незатрудненного общения в ситуациях затрудненного взаимодействия. автореф. дис. канд. наук. Ростов на Дону, 1998. 20 с.

92. Миккин Х.Х. Кинезика и язык Учен. Зап. Тартусского ун-та. Тарту, 1976. Вып. 395. Т.4 (Труды по психологии). С.3–9.

93. Михеева Е. Н. Социально–психологическая интерпретация личности ученика по внешности и невербальному поведению в ситуации урока. Автореф. на соиск. уч: степ. канд. психол. наук. Санкт-Петербург., 1993. 17 с.

94. Мироненко В. В. История и состояние проблемы психологии выразительных движений. Вопросы психологии. 1975. № 3.

95. Морозов В. П. Эмоциональный слух человека. Журн. Эволюция биохимии и физиологии. №6. 1985. С.568–577.

96. Морозов В. П., Вартанян И. А. и др. Восприятие речи. Вопросы функциональной асимметрии мозга / Под ред. В. П. Морозова. Москва : Наука, 1988.

97. Назарова Н. М. Общее и специальное образование: интеграция и дифференциация. Специальная педагогика / Сб. ст. под ред. Н. М. Назаровой. Москва : Академия, 2000. С.352–370

98. Николаева Т. М. Жест и мимика. Москва : Наука, 1972. 165 с.
99. Павлова О.С. Нарушение коммуникативного акта у детей с общим недоразвитием речи. Психолингвистика и современная логопедия. Монографический сб. ст. / под ред. Л. Б. Халиловой. Москва : Экономика. 1991. С.210–225.
100. Панферов В. Н. Когнитивные эталоны и стереотипы взаимопонимания людей. Вопросы психологии. 1982. №5.
101. Петрова Е. А. Жесты в педагогическом процессе. Москва, 1998. 222 с.
102. Пилюгина Э. Г. Сенсорные способности малыша. Москва : Просвещение: АО «Учебн. Л-ра», 1996. 112 с.
103. Платонов К. К. Слово как физиологический и лечебный фактор. Москва, 1957.
104. Пылаева Н. П. Восстановление внимания при грубой речевой патологии. Психологич. обеспечение психич. и физич. здоровья ч-ка. / Под ред. Райчева Р. И. Москва, 1989.
105. Розенгарт-Пупко Г. Л. Формирование речи у детей раннего возраста. Москва: Акад. Пед. наук РСФСР, 1963. 96 с.
106. Речь, эмоции, личность / Под ред. Галунова В. И. Ленинград, 1978.
107. Савкова З. В. Выразительные средства речевого взаимодействия в массовом представлении. Ленинград., 1981.
108. Сигал М., Адкок Д. Ребенок играет: от года до двух лет. Санкт-Петербург : Питер, 1996. 216 с.
109. Сметанина Н. П. Использование невербальных средств общения при обучении лексике языка как неродного. автореф. на соиск. уч. степ. к. пед. н. Нижний Новгород, 1994. 16 с.
110. Смирнова Е. О. Теория привязанности: концепция и эксперимент. Вопросы психологии. 1995. № 2.
111. Соботович Е. Ф. Формирование правильной речи у детей с моторной алалией. Киев : КГПИ, 1981. 149 с.

112. Соботович Е. Ф. О психолингвистическом подходе к изучению речевых нарушений и некоторых механизмах моторной алалии. Проблемы патологии речи: Тез. Докл. Всесоюз. Симп., 16–21 октября 1989г. Москва : МНИИ психиатрии Минздрава РСФСР, 1989. С. 64–66.
113. Славский Р. Искусство пантомимы. Москва, 1962. 91 с.
114. Стеценко А.П. Психологическая структура значения и ее развитие в онтогенезе: Автореф... канд. дис. Москва, 1984. 24 с.
115. Станиславский К. С. Работа актера над собой. Москва, 1985.
116. Тонкова-Ямпольская Р.В. Становление физиологических механизмов речи у детей первых 3-х лет жизни. Докт. дис. Львов–Москва, 1967. 317 с.
117. Уманская Н. М. Сравнительная характеристика детей алаликов и умственно отсталых детей. Дефектология. 1973, №1. С.23–26.
118. Уфимцева Н. В. Формирование средств общения в онтогенезе. Речевое общение: проблема и перспектива. Москва : ИНИОН, 1983. С. 61–72.
119. Филичева Т. Б., Чевелева Н. А. Логопедическая работа в специальном детском саду. Москва : Просвещение, 1987. 142 с.
120. Шипицина Л. М., Заширинская О. В. Воронова А. П. и др. Алфавит общения. Развитие личности ребенка, навыков общения со взрослыми и сверстниками. Москва : «Детство ПРЕСС», 1998. 384 с.
121. Юнова Ю. Г. Невербальное поведение и его использование в психотерапии. Краков, 1975.
122. Argyale M. Non-verbal communication in human Social interaction. Cambridge, 1972, P.243–268
123. Berdwhistell R .L. Kinesics and Context. Philodelfia, 1970. 356 p.
124. Gardner R. A., Gardner B. T. Early signs of language in crospered chimpanzees. Hum. Evol, 1989.4, № 5. P.337–365.